

İslam Borçlar Hukukunda Hukuk-Ahlâk İlişkisinin İlkesel Tezahürleri Üzerine Bir İnceleme

İbrahim Türk | 0000-0001-5975-7823 | ibrahimturk@kku.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim
Dalı, Kırıkkale, Türkiye

ROR ID: 01zhwwf82

Öz

Bu makale, İslam borçlar hukukundaki çeşitli sözleşme türlerinden hareketle, hukuk-ahlâk ilişkisinin nasıl şekillendiğini ve bu ilişkinin somut örneklerde nasıl tezahür ettiğini ele almaktadır. Klasik fıkıh kaynaklarına dayanan bu çalışmada, betimsel tasvir yöntemiyle ahlâkî ilkelere ulaşmakta ve bu ilkelerin normatif düzeydeki tezahürleri incelenmektedir. Çalışmanın kapsamı, özellikle borçlar hukuku ekseninde ortaya çıkan borç ilişkileri ile sınırlıdır. Bu kapsamda üç temel ahlâkî ilke belirlenmiştir: Alıcının/satıcının bariz zararına izin verilmemesi, akitlerde tek taraflı menfaatin reddedilmesi ve pazarın fiyat-mal dengesini bozacak davranışların önlenmesi. Bu ilkeler çerçevesinde beklenmeyen hal teorisi; ribâ, süftece, safkateyn; telakki'l-celeb, neceş ve sevm alâ sevmi ehihi uygulamaları incelenerek İslam hukukundaki ahlâkî duyarlılıklar ortaya konmuştur. Makalenin bulguları: ahlâkın İslam hukukundaki etkisinin güncel hukuk tartışmaları bağlamında değerlendirildiğinde modern hukuk sistemlerinde sıklıkla göz ardı edilen ahlâkî değerlerin, İslam hukukunda normatif yapıların oluşumunda temel belirleyicilerden biri olduğunu ortaya koymaktır. Özellikle bireysel çıkarların toplumsal fayda aleyhine gelişmesinin önlenmesine yönelik ahlâkî ilkeler, hukuki normlara yön vermektedir. Makalenin sınırlılığı, zikredilen örneklerin klasik fıkıh kaynaklarıyla sınırlı olması ve çağdaş İslam hukuku uygulamalarına doğrudan yansımalarının derinlemesine incelenmemiş olmasıdır. Ne var ki makale bu yönüyle bile çağdaş İslam hukuku literatürüne hukuk-ahlâk ilişkisi bağlamında önemli bir teorik ve metodolojik katkı sunma iddiasındadır. Çalışmanın ulaştığı sonuç, İslam borçlar hukukunda ahlâk, hukuk kurallarının belirlenmesinde önemli bir parametredir. İslam'daki din-hukuk-ahlâk birlikteliği hukukun elini güçlendiren bir özelliktir. Bu anlamda ilgili hukuk sisteminin muhataplarının (Müslümanlar) dinî ve ahlâkî alt yapının hukuku desteklemesinden ötürü onu gönül rahatlığı ile benimsediklerini söylemek mümkündür ki bu İslam hukukunun seküler hukuk sistemlerinden daha güçlü bir motivasyon alt yapısına sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, İslam Borçlar Hukuku, Din, Hukuk, Ahlâk.

Atıf Bilgisi

Türk, İbrahim. "İslam Borçlar Hukukunda Hukuk-Ahlak İlişkisinin İlkesel Tezahürleri Üzerine Bir İnceleme". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 409-430. <https://doi.org/10.61272/duid.1732648>

Geliş Tarihi	02.07.2025
Kabul Tarihi	26.09.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Study on the Principled Manifestations of the Law-Ethics Relationship in Islamic Contract Law

İbrahim Türk | 0000-0001-5975-7823 | ibrahimturk@kku.edu.tr

Assistant Professor, Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Kırıkkale, Türkiye

ROR ID: 01zhwwf82

Abstract

This article aims to analyse how the relationship between law and ethics is shaped within the framework of various types of contracts found in Islamic Contract Law, and how this relationship manifests itself in concrete cases. Based on classical sources of Islamic law, the study employs a deductive method to derive ethical principles and discusses their reflections at the normative level. The scope of the study is limited to contractual relationships arising specifically within the context of Islamic Contract Law. Within this framework, three fundamental ethical principles have been identified: the prohibition of allowing obvious harm to the buyer; the rejection of unilateral benefit in contracts; and the prevention of the artificial inflation of market prices. In this context, the article examines the theory of *ḥālāt al-tarārī* (unexpected circumstances), as well as practices such as *ribā* (usury), *saḥḥa al-saḥḥatayn* (combining two sales in one transaction), *ṣuṭṭa* (a financial instrument used to transfer funds securely over distance or time, similar to a bill of exchange), *talaqqī al-rukḥān* (intercepting traders before they reach the market), *najāsh* (artificial bidding), and *bay' alā bay' akhih* (undercutting a sale initiated by another), thereby revealing the ethical sensitivities embedded within Islamic legal thought. The significance of this study lies in its attempt to re-evaluate the place and influence of ethics in Islamic law within the context of contemporary legal debates. It demonstrates that ethical values, which are often neglected in modern legal systems, are in fact fundamental determinants in the formation of normative structures in Islamic law. In particular, ethical principles that aim to prevent the advancement of individual interests at the expense of the public good guide the formulation of legal norms. The limitation of the article is that the examples discussed are confined to classical *fiqh* sources, and their direct implications for contemporary applications of Islamic law have not been thoroughly examined. Nevertheless, even within this scope, the article claims to offer a significant theoretical and methodological contribution to the contemporary Islamic legal literature, especially in the context of the relationship between law and ethics. The conclusion reached by the study is that in Islamic Contract Law, ethics constitutes an essential parameter in the determination of legal rules. The unity of religion, law, and ethics in Islam strengthens the authority of Islamic law. In this respect, it can be said that the addressees of this legal system (Muslims) embrace it with confidence, as the religious and ethical foundations reinforce the law, which in turn implies that Islamic law possesses a stronger motivational force compared to secular legal systems.

Keywords

Islamic Law, Islamic Contract Law, Religion, Law, Morality.

Citation

Türk, İbrahim. "A Study on the Principled Manifestations of the Law-Ethics Relationship in Islamic Contract Law". *Düzce Divinity Journal* 9/2 (December 2025), 409-430. <https://doi.org/10.61272/duid.1732648>

Date of Submission	02.07.2025
Date of Acceptance	26.09.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Akli kudreti nedeniyle kâinattaki tüm varlıklardan farklı olan insan, yaratılış olarak diğer türlerin aksine akletme ve bunun bir sonucu olarak da çevresini tasarlama ve yönetme kabiliyetine sahiptir.¹ Bununla birlikte zikredilen akli donanım, doğal olarak birtakım sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Nitekim insan gerek hemcinslerine gerekse içinde yaşadığı çevresel diğer unsurlara karşı bazı sorumluluklar taşımaktadır. Bu anlamda insanın, modern çağa hâkim olan bencil tavrın aksine evrenin yegâne hâkimi gibi bir tutum sergilememesi; bilakis içerisinde yaşadığı yapıya değer katması icap etmektedir.² Zira onu çevresindeki diğer varlıklardan farklı kılan bir başka vasf da etrafındaki olay veya nesnelere karşı doğru-yanlış, güzel-çirkin algısına sahip olmasıdır. Bu anlamda insanın mümeyyiz vasıflarından birinin de *ahlâk*³ ve dolayısıyla kendisini sorgulama yetisi olduğu söylenebilir.⁴

Geçmişten günümüze özelde din ve felsefenin genelde tüm sosyal disiplinlerin gündeminde olan *ahlâk*, disiplinlerin merkezindeki muhkem yerini korumaya devam etmektedir. Nitekim evrende insanın var olduğu günden bu yana süren düalist karakterli (iyi-kötü) mücadelenin temelinde bu kavram yatmaktadır. Ahlâk, üzerinde ittifak edilen bir tanıımı olmasa da insanın karşılaştığı olaylara ilişkin *iyi-kötü* veya *doğru-yanlış* şeklinde hüküm vermesini ve bu kararın menşeyini, diğer bir ifadeyle temel saikini incelemektedir. Davranışların neliği (neyin ahlâka uygun neyin uygunsuz olduğu) ve ahlâkın menşeyi açısından tartışmalı bir zemine sahip olsa da ilkel veya modern toplumların tümünde ahlâk düşüncesinin mevcudiyeti ve ona duyulan ihtiyaç, tartışma götürmeyen bir hakikattir. Bu sebeple ahlâk kavramı tarih boyunca interdisipliner zeminde birçok alanın ilgilendiği bir konu olmuştur.⁵ Özellikle hukukla olan ilişkisi bu anlamda ilk akla gelen örnek mesabesindedir. Nitekim ahlâk ve hukukun birbirine olan ihtiyacı ile kaynak-sonuç düzlemindeki ilişkisi hem hukuk insanlarının hem de filozofların irdelediği bir konu olmuştur. Bunun

¹ Yahyâ İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ed. İlhan Kutluer, çev. Harun Kuşlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 4.

² İbrahim Kalın, *Açık Ufuk - İyi, Doğru ve Güzel Düşünmek Üzerine* - (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 25.

³ Taha Abdurrahman, *Bilgi Ahlakıtan Ayrıldığında*, çev. Abdi Keskinsoy (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020), 98.

⁴ Mustafa Türkçölü, "Ahlâkın Kaynağı Tartışmaları ve Ortaya Çıkan Ahlâk Telakkileri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1998), 291.

⁵ Muhammet Yurtseven, "Katılım Finansın Ahlâki Temelleri: Kınalızâde ve İlm-i Tedbîrî'l-Menzil Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 660-684.

yanı sıra bulunduğu çevrenin ahlâk anlayışını dikkate almayan bir hukuk sisteminin kendisinden beklenen işlevi gerçekleştirmesi de mümkün değildir.⁶

Tarih boyunca ahlâkın kaynağı etrafında gelişen tartışmalarda da bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Bu anlamda her kültür ya da inanç veya felsefe menşee itibarıyla ahlâka farklı çıkış noktaları belirlemiş, diğer bir ifadeyle kaynağı açısından ahlâka, konumlandığı felsefi nokta-i nazar doğrultusunda bir köken (orijin) çizmiştir. Bu cümleden olarak kimi yaklaşım ahlâkın temelinde aklın olduğunu (rasyonalite); kimi, ahlâkın eşya üzerindeki deneysel gözlemlere (ampirizm) dayandığını; kimisi ahlâkın genel geçer bir yapıya sahip olmayıp topluma veya bireye göre değişkenlik gösterdiğini (rölativizm) ve kimisi de ahlâki yönelimlerin sezgisel bir temele dayandığını ileri sürmektedir.⁷ Tüm bunların dışında ahlâkın kökenine ilişkin ileri sürülen en kadim söylemlerden birisi de aşkın (tanrısal) karakterli bir yapıya sahip olduğu düşüncesidir.

İslam geleneği açısından hukuk ve ahlâkın kaynağı birliktelik arz eder. Yıldırım'ın de ifadesiyle her ikisi de bizatihi dinden neşet etmekte, bu sebeple de aralarında ontolojik bir hiyerarşi, kategorik bir ayırım mevzubahis olmamaktadır.⁸ Önde gelen şarkiyatçılardan Christiaan Snouck Hurgronje ve Joseph Schacht gibi oryantalistler, İslam hukukunu söz konusu *din-ahlâk-hukuk* birlikteliği nedeniyle tam bir hukuk sistemi olarak görmemektedirler. Onlar, İslam hukukunu haklardan ziyade *vecibeler bütünü* olarak değerlendirirler de⁹ bahse konu durum asıl itibarıyla bütüncül bir yapı oluşturmaları hasebiyle İslam hukukunu diğer hukuk sistemlerine nazaran güçlü kılan yönü mesabesindedir. Nitekim Köse'nin de tasvir ettiği üzere İslam ahlâk anlayışında din (İslam) değeri oluşturmak, ahlâk eylem haline getirmek ve hukuk da söz konusu bütünselliği toplum nezdinde yazılı hale getirip denetlemekle yükümlüdür.¹⁰

İslam düşüncesinde ahlâk, sanılanın aksine kaynak itibarıyla yalnızca vahye müstenit değildir. Nitekim “Ona (nefse) kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene yemin olsun...”,¹¹ “O halde sen hanîf olarak bütün varlığına dine yönel, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz...”¹² ayetleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “... Ey

⁶ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2009), 11.

⁷ Ahmet Yıldız, “Ahlaki Rölativizm Eleştirisi”, *Bilimname* 2018/35 (30 Nisan 2018), 50.

⁸ Şahban Yıldırım, *İslam Hukukunun Aksiyolojik Boyutu* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021), 65.

⁹ Christiaan Snouck Hurgronje, *De la Nature du “Droit” Musulman*, çev. Georges-Henri Bousquet (Leiden: Brill Yayınları, 1957), 256-261.

¹⁰ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012), 48.

¹¹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), eş-Şems 91/7.

¹² *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, er-Rûm 30/30.

Vâbısa kalbine danış, nefsin sor! İyi, nefsin mutmain olup huzura erdiği şeydir. Kötü ise nefsi huzursuz eden ve tereddüt yaşatandır. İnsanlar sana fetva verseler bile, insanlar sana fetva verseler bile!”¹³ ve “İnsanlık ilk günden beri tüm peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Utanmadığın sürece dilediğini yap!”¹⁴ ifadeleri her ne kadar gaybî bilgi vasfını haiz olsa da İslam’da insanın doğuştan belirli bir ahlâk (fıtrat) üzere dünyaya geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte dinin ahlâk düşüncesini tafsilatlandırması ve bireyin fıtratla yüklendiği ahlâki meziyetleri yönlendirmesi ahlâk-fıtrat ilişkisini birlikte ele almayı gerekli kılmaktadır. Diğer yandan İslam nokta-i nazarından insanın yalnızca bir arınma faaliyeti olarak veya bireysel iyiliği/hayrı için de ahlâktan söz edilmemekte; iyiliğin bireyin gerek kendi hayatına gerekse topluma sirayet etmesi icap etmekte, bireysel iyilikle sınırlı bir düşünce benimsenmemektedir. Bu anlayışı Ebû Hanîfe’nin İslam inanç tarihinde en çok tartışılan konulardan birisi olan imana ilişkin tanımında da görmek mümkündür: “İman dil ile ikrâr, uzuvlarla tasdiktir.”¹⁵

Bu saiklerden hareketle İslam hukuk normlarının oluşum süreçlerinde ahlâkın önemli bir parametre olduğu görülmektedir. Zira dinin bütüncül yapısı içerisinde yer alan temel unsurlar (din-ahlâk-hukuk) muhatabının vicdanına ahiret inancıyla birlikte sorumluluk bilinci yüklemekte, bu yöntemle de hukukun nihai gayede elde etmek istediği adalet anlayışını iç muhasebe duygusunu ön plana çıkararak ahlâkla desteklemektedir. Fakat burada dindarlık ve ahlâkîlik arasında kat’î bir doğrusal ilişkiden söz etmek her zaman mümkün olmayıp, dindar olmanın her zaman ahlâklı olmak anlamına gelmediğinin de altının çizilmesi gerekmektedir.¹⁶ Nitekim, iki kavram arasında mahiyet olarak da birtakım farklar bulunmaktadır. Bu farkların en belirgin olanı ise kuşkusuz kişinin tatmin (motivasyon) duygusunu ne ile açıkladığıdır. Örneğin zor durumda olan bir kişiye yardım etme davranışı açıklanırken

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu’ayb el-’Arna’ût - ‘Âdil Murşid (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421), 29/523-533.

¹⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, thk. İzzeddin Dullî (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, 2015), “Edeb”, 78.

¹⁵ Ekmeliüddin el-Bâbertî, *Şerh-u vasiyyeti’l-İmâm Ebî Hanîfe* (Amman: Dâru’l-Fetih, 2015), 58. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ebû Hanîfe imanı tanımlarken onun eylemsel boyutuna dikkat çekmekle birlikte, amelin imandan bir cüz olmadığını da savunmaktadır. Aksi halde amelin imandan bir cüz olması halinde eyleme dönüşmeyen amel imanda zaafiyet oluşturacaktır. Onun bu iki yaklaşımının birbiriyle çelişki arz etmediğini ifade etmek gerekir. Nitekim eylemler (ameller) kişinin imanını güçlü ve dinamik tutacak bir özelliğe sahiptir ki amelin varlığı önemli olsa da yokluğu imanın yokluğu anlamı taşımamaktadır.

¹⁶ Ali Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, *Eskiye* 35 (2017), 58.

yapılan yardım eylemi “Allah rızası” ile açıklanıyorsa dinî tatmin; “vicdani kaygı/insaniyet” esas alınarak açıklanıyorsa ahlâkî motivasyon ön plana çıkmaktadır.

İslam hukukunun dinden beslenen bir hukuk sistemi olması mezkûr bütünlüğü sağlasa da zamanla hukuk normlarının tesisinde (içtihat) şeklin ön plana çıkarak ahlâkî saiklerin tali kalması, diğer bir ifadeyle ideal ile vakıa arasındaki dengenin vâkıa yönünde ağır basıp içerikten ziyade şeklin öne çıkması söz konusu olabilmıştır.¹⁷ Ne var ki özelde fıkıhın genelde ise tüm İslami ilimlerin ulaşmayı hedeflediği nokta, şekilden öte özün varlığını korumaktır. Nitekim özellikle Hanefîlerin kullandığı ve “kanundan hukuka kaçışı” sembolize eden “istihsân” düşüncesi de özün korunmasına ilişkin bir saikle ortaya konulmuştur.¹⁸ Burada çalışmanın sınırlılığı nedeniyle hukuki davranışlarda ahlâkın temel alınıp özün mü yoksa normatif bir anlayışla şeklin mi önceleneceği meselesine girilmemiştir. Ancak ne var ki hukukun kaynağı tartışmalarında önemli bir yere sahip olan bu yaklaşım hukuk-ahlâk ilişkisinin anlaşılmasında oldukça önemlidir.

Çağdaş İslam düşünürlerinden Taha Abdurrahman’ın İslam hukuk disipliniinde ahlâkın geri planda kalmasına ilişkin olarak, klasik usul eserlerinde şer’î hükümlerin amaçlarına yönelik yapılan *zarûrî-hâcî-tahsînî* şeklindeki kategorik ayırmada ahlâkın mezkûr zincirin en son halkası olan tahsînî maslahatlar zümresinde sayılmasından dolayı usulcüler, kelimcilerin maddi-akılcı düşünme şeklini benimsedikleri yönünde eleştirdiği görülmektedir. O, bu durumun Hz. Peygamber’in “Ben mekârim-i (yüce) ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”¹⁹ hadisiyle çeliştiğini ifade etmektedir.²⁰ Yine o, fıkıhın *i’timâî* (yaptırıma dayalı-emir mizaçlı) ve *i’timânî* (emanet mizaçlı) olmak üzere ikiye ayrıldığını; *i’timâî* fıkıhın şer’î hükümleri istinbât etmeye indirgenmiş yapısının aksine *i’timânî* fıkıhın hükümlerin zımnında bulunan ahlâkî değerleri ortaya çıkarmada daha başarılı olacağını da öne sürmektedir.²¹ İslam’daki bu üçlü

¹⁷ Bardakoğlu, “Ahlâkın Buharlaşması”, 62-64.

¹⁸ Murat Şimşek, *İmam Ebû Hânîfe ve Hanefîlik* (İstanbul: Hacıveyiszade Yayınları, 2019), 23.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/512-513.

²⁰ Abdurrahman, *Bilgi Ahlakıtan Ayrıldığında*, 102. Kanaatimizce Taha Abdurrahman bu yaklaşımıyla hukukun doğasındaki normatif temelli realiter yapının sınırlarını zorlamaktadır. Nitekim Kozalı’nın da ifade ettiği üzere ilgili tasnif kendi içerisinde bir bütünlük arz etmekte ve tahsîniyâtın eksikliği her üç mertebenin arasındaki organik bağa zarar vermektedir. Abdürrahim Kozalı, “İmam Şâtîbî’nin Hukukun Ahlâkî Dönüşümü Projesinin Uygulamasına Dair Bir Değerlendirme”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 66/66 (Haziran 2024), 44.

²¹ Taha Abdurrahman, *Dînü’l-hayâ mine’l-fikhi’l-i’timâî ile’l-fikhi’l-i’timânî* (Beyrut: el-Müessesetü’l-Arabiyye li’l-Fikr ve’l-İbdâ, 2017), 21.

birlikteliğin normatif metinlere de yansıdığı görülmektedir. Mezkûr durum İslam borçlar hukuku açısından ele alındığında somut örneklerle desteklenebilecek bir mahiyete sahiptir. Nitekim klasik kaynaklarda yer alan beklenmeyen hal, süftece, safkateyn, telakki'l-celeb, neceş gibi kavramlar çerçevesinde oluşan fikhî tartışmalar bu ahlâkiliğin İslam hukuku metinlerine yansıması somut örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, nitel bir yöntem çerçevesinde dokümantasyon analizi ve muhteva incelemesi modeli temelinde kurgulanmıştır. Çalışmada tercih edilen bu yöntem, klasik İslam hukuku literatüründe yer alan sözleşme münasebetlerine dair düzenlemelerin ve bu düzenlemelerin ahlâkî arka planının ayrıntılı ve sistematik bir şekilde tahlil edilmesine imkân tanımaktadır. Bu yönüyle çalışmanın teorik çerçevesi İslam borçlar hukukunun dayandığı/beslendiği ahlâkî temellerini tespit etmek ve bunların pratik yansımalarını ortaya koymaktır.

Belirlenen bu teorik çerçevenin oluşturulması sürecinde, klasik dönem fıkıh külliyatı merkeze alınmıştır. Bilhassa İmam Muhammed Şeybânî'nin (öl. 189/805) *el-Asl* adlı eseri, Ebû Bekr es-Serahsî'nin (öl. 483/1090) *el-Mebsût*'u, Burhânüddîn el-Merğînânî'nin (öl. 593/1197) *el-Hidâye*'si ve Ebü'l-Velîd İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* adlı eserleri, çalışmanın birincil kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu birincil kaynaklar, İslam hukuk düşüncesinin temel referansları olmaları hasebiyle çalışmanın teorik zeminine doğrudan referans oluşturmaktadır.

Klasik fıkıh literatürüyle birlikte, çağdaş İslam hukuku araştırmalarından da istifade edilmiştir. Bu minvalde, Şahban Yıldırım'ın *İslam Hukukunun Aksiyolojik Boyutu* isimli eseri, İslam hukukunun değerler sistematiğini anlama noktasında genel bir perspektif sunmaktadır. Yine hukuk-ahlâk bütünlüğünü ele alan ve felsefi alt yapıya da sahip olan Ali Bardakoğlu'nun "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması" makalesi ile Ahmet Yaman'ın "Fıkıh-Ahlâk İlişkisi İslam Ameli Ahlâkının İlke ve Uygulamaları Açısından Bir Giriş" başlıklı makalesi, çalışmamızın kavramsal çerçevesine katkı sunan araştırmalardır. Bunun yanı sıra, Shamshiyev ve Samar'ın müştereken kaleme aldıkları "Menfaat Celbeden Her Karz Ribâdır Kaidesinin Kaynağı, Uygulama Esasları ve Günümüz Finansal İşlemlerinde Tatbiki Üzerine Bir İnceleme" adlı makale, İslam borçlar hukukunun temel prensiplerinden birini güncel bağlamda yorumlaması açısından literatürde ehemmiyet arz etmektedir.

Literatür değerlendirmesinde ayrıca, Bardakoğlu'nun "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta 'Beklenmeyen Hal' Nazariyesi" başlıklı makalesi, mukayeseli hukuk perspektifi sunması açısından; Saffet Köse'nin *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku* isimli eseri, İslam borçlar hukukunun güncel meselelere tatbiki noktasında; ve Yusuf Balta'nın "Telakki'l-celeb/Rukbân (Dışardan Pazara

Getirilen Malları Karşılama) Hadisinden Çıkarılan Fıkhi Hükümler” adlı makalesi, ticari ahlâk ve piyasa düzenlemelerinin dinî dayanakları bağlamında kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Mevzubahis bu çalışmaların, İslam borçlar hukukunun ahlâkî boyutlarını kısmen ele almaları ve çeşitli yönleriyle ahlâkî açıdan konuya katkıda bulunmaları bu çalışmanın temellendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Ancak bu araştırmalar, çalışmanın temel iddiası olan İslam borçlar hukuku literatüründen tümevarım yoluyla ahlâkî ilkelerin sistematik bir şekilde tespiti ve bunların örnek vakalar üzerinden analizi hususunda kapsamlı bir usûl/metodoloji ortaya koymamaktadır. Bu yönüyle bu çalışma, literatürdeki diğer araştırmalardan farklılaştırmakta ve alanındaki boşluğu doldurmaya yönelik bir teşebbüs olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, İslam borçlar hukukunda mündemiç olan ahlâkî ilkelerin tespit edilmesi ve bu ilkelerin muhtelif örnekler/vakalar üzerinden tahlil edilmesi suretiyle çalışmanın aslî iddiası temellendirilmiş ve İslam borçlar hukuku ile ahlâk arasındaki müstesna ve mütemayiz ilişki ilmî bir perspektifle ortaya konulmuştur.

1. Alıcının Bariz Zararına İzin Verilmemesi

Bir geçim kaynağı olarak ticaret, geçmişten günümüze dünya üzerinde önemli bir yeri doldurmaktadır. Nitekim insanların gerek kendi ürettiği ürünleri satması gerekse farklı yerlerden tedarik ettikleri emtiayı aracı olarak pazarlaması tarih boyunca varolagelmıştır. Bu sebeple ticaretin birtakım prensiplere bağlı kalınarak yapılması önem arz etmektedir. Söz konusu prensiplerden en önemlisi ise ahde vefa diğer bir ifadeyle sözleşmelere bağlı kalma prensibidir.

Kur’an’da “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın...”²² ayetiyle ticari ilişkilerin sözleşmelerle kayıt altına alınması tavsiye edilmekte; “Ey iman edenler! Akidleri(n gereğini) yerine getiriniz...”²³ ayetiyle de yapılan sözleşmelere bağlı kalmanın önemi vurgulanmaktadır. Ne var ki ticari hayatın doğasında olan risk faktörü her zaman hesaplanan düzeyle sınırlı kalmamakta; ticari faaliyetlerde aksama, duraklama veya tamamen bitme gibi durumlar hayatın bir gerçeği olarak zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple yapılan ticari sözleşmelerdeki maddelerin esnetilmesi veya sözleşmenin tamamen iptali söz konusu olabilmektedir.

²² Kur’ân-ı Kerîm Meali, el-Bakara 2/282.

²³ Kur’ân-ı Kerîm Meali, el-Mâide 5/1.

İslam hukukunun çağdaş hukuk düşüncesine katkılarından olan beklenmeyen hal,²⁴ ticari faaliyetlerde karşılaşılan olağanüstü haller karşısında sözleşmelerin yeniden düzenlenmesi veya tamamen feshini konu edinmektedir. Bu anlamda sözleşmelerdeki borcun ifasını güçleştiren durumlar beklenmeyen hal olarak tanımlanmaktadır ve bu tip durumlar sözleşmenin ta'dilini (yeniden düzenlenmesini) veya feshini ön görmektedir.²⁵ Bakara suresinde yer alan “*Şayet borçlu sıkıntıda ise, eli genişleyinceye kadar ona zaman tanıyın; hatta eğer (sevabını, manevi ve toplumsal yararını) düşünürseniz, alacağınızı ona bağışlamanız sizin için çok daha hayırlıdır.*”²⁶ ayeti İslam hukuk düşüncesindeki beklenmeyen hal durumunda yapılacak sözleşme tadili için temel teşkil etmektedir. Bu nedenle mezkûr ta'dil düşüncesinin İslam hukukundaki temel hareket noktasının ahlâk olduğu söylenebilir.

Beklenmeyen hal, İslam hukukunda bir nazariye olarak doğmamış, akdi gerçekleştiren taraflar arasındaki borç dengesinin korunması hususunda münferit meselelerde işlenmiştir.²⁷ İlgili kavram, klasik İslam hukuku eserlerinde icâre (kiralama) ve câiha / جائحة (meyvenin dalında telef olması) konularında gündeme gelmektedir. Her iki taraf (kiracı-mal sahibi) için de lâzım/bağlayıcı bir akit olan icârede akdin hangi şartlarda sonlandırılabilceği

²⁴ Saffet Köse, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 116-117.

²⁵ Ali Bardakoğlu, “İslam Hukukunda ve Modern Hukukta ‘Beklenmeyen Hal’ Nazariyesi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (1985), 65-66. Beklenmeyen hal düşüncesini M XVIII-XIX. yüzyıllarda gündemine alan batı hukuk dünyasının aksine İslam hukukçılarının H III. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde tartışıklarını ifade eden Bardakoğlu, mezkûr meselenin İslam hukuku açısından şekilleniş noktasında da farklılık arz ettiğini, ferdiyetçi anlayışın batı hukukundaki akit fikrini de etkilemesi sonucunda problemin beklenmeyen hal nazariyesiyle çözüme kavuşturulmaya çalışıldığını; İslam dünyasında ise ilgili fikrin bir nazariye şeklinde tesis edilmesine gerek kalmaksızın İslam hukukunun akit kavramına yüklediği “tarafların ihtiyaçlarını giderebileceği meşru bir vasıta” tanımıyla beklenmeyen hal düşüncesinin bizatihi akdin tanımına yüklenmiş bir anlam olduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Bardakoğlu, “Beklenmeyen Hal Nazariyesi”, 77-78.

²⁶ Abdülkadir Şener vd., *Yüce Kur'an ve Tefsirli Mealî* (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2020), el-Bakara 2/280. İlgili ayetin sibakında faizli borçların sonlandırılması ve yalnızca anaparanın tahsiline cevaz verilmesine ilişkin hususlar ele alındığı için bu ayetin kapsamına faizli borçların dışındaki borçlanmaların da dahil edilmesi tartışmalıdır. Bu anlamda Elmalî'nın “Bu ayetin hükmü bi'd-delâle bütün duyûnâta şamildir” ifadesi tercihe şayan gözükmektedir. Detaylı bilgi için bk. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2021), 1/1025-1026; Ebû Bekir Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008), 1/646-656.

²⁷ Bardakoğlu, “Beklenmeyen Hal Nazariyesi”, 76-77.

İslam hukukunda tartışmalı bir konudur. Bu noktada icâre akdinin sonlandırılması için muteber bir gerekçe sayılması açısından Hanefîlerle cumhur arasındaki *kusur* ve *mazeret* farkı göze çarpmaktadır. Hanefîler akdin sonlandırılması için hem kiralanan maldaki kusuru hem de beklenmeyen hal anlamına gelen mazereti (özür) yeter sebep olarak kabul etmekte;²⁸ cumhur ise mazereti, söz konusu akdin sonlandırılmasında yeterli sebep olarak görmemektedir. Ezcümle cumhur, ilgili akdin ancak bizatihi kiralanan şeyde bir kusurun bulunması veya kendisinden yararlanma imkânının kalmaması halinde; Hanefîler ise bunların yanı sıra ticaret için kiralanan bir dükkânda sergilenmek üzere teşhir edilecek eşyaların yanması veya gasp edilmesi durumunda da sonlandırılabilceği düşüncesindedir.²⁹ Hanefîler mazereti, müste'cirin (kiracı) kiraladığı malı kullandığı sırada *kendisi veya malı zarar görmeden kullanamaması* şeklinde açıklamakta³⁰ ve bu durumu akdin tarafları arasında gözetilmesi gereken hakkaniyet çerçevesinde ele alarak özür durumunun beklenmeyen hal kapsamında sayıldığını düşünmekte, bir diğer ifadeyle ahlâki saikle akdin tadil veya iptalini mümkün saymaktadır.³¹

Klasik İslam hukuku eserlerinde beklenmeyen hal durumuna örnek olan bir diğer bahis de *câiha* meselesidir. *Câiha*, dalında veya başağında satın alınan meyve veya hububatın henüz hasat edilmeden afet vb. sebeplerle telef olması anlamına gelmektedir.³² Asr-ı saâdet'te yapılan bir selem (para peşin mal veresiye) akdinde hasatta meyve olmamasından dolayı taraflar Hz. Peygamber'in huzurunda davalanmış, bunun neticesinde Rasulullah satıcıya: "Hurmayı alıcıya teslim etmediğine göre o aldığın parayı ne sebeple helal sayıyorsun? Parasını kendisine iade et..."³³ buyurarak câihanın ilk örneğini

²⁸ Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Seraḥsî, *el-Mebsûṭ*, thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1421/2000), 16/2. Hanefîlerin bu meseledeki yaklaşımı hukuk felsefesini işletme şekilleri açısından çarpıcı bir örnektir. Nitekim onlar, maldaki kusurun kira akdini feshe imkân vermesinin zararı bertaraf etmenin yattığını, bu sebeple özür durumunun da zararın definden ibaret olduğunu ileri sürmektedirler.

²⁹ Ebû'l-Velîd İbn Rüşd (el-Hafid), *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-mukteşid* (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, 2015), 672-673.

³⁰ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2015), 9/136.

³¹ Gökhan Günay, "Finansal Kiralama Sözleşmesinin Hukuki Niteliğine Dair Tartışmalar", *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (28 Eylül 2023), 633-663 Klasik murabahada satın almak şartıyla bir malın sipariş verilmesi (vaat) bir bağlayıcılık arz etmese de bugün çağdaş murabaha işlemlerinde vaadin bağlayıcılığının söz konusu olduğunun ifade edilmesi kanaatimizce ahlâki bir temele dayanmaktadır.

³² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 65.

³³ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle

ortaya koymuştur. İslam hukuk ekolleri ise bu ve benzer minvaldeki hadisler nedeniyle câiha durumunda satıcı ve alıcının sorumluluk düzeylerini tartışmışlardır. Bu anlamda genel kabul, malın kabz edilmesinden önce oluşan zarar satıcı tarafından karşılanmakta; kabzdan sonraki zararlarda ise satıcının sorumluluğu bulunmamaktadır. Hanefî ve Şâfiîler ilgili alışverişte akdin tamamlanmış olmasından dolayı akitlere bağlılık düşüncesini esas alarak oluşan zarardan ötürü bedelde indirimi kabul etmemekte; Mâlikî ve Hanbelîler ise câiha nedeniyle müşteriye bedelde indirim yapılması gerektiğini düşünmektedirler.³⁴

2. Akitlerde Tek Taraflı Menfaatin Reddedilmesi

İslam, gerek insan fıtratında yer alan rekabet ruhunu gerekse ticaretin doğasında bulunan risk faktörünü dengeli bir şekilde (adil dağılım) yönetmeyi hedeflemektedir. Nitekim haksız rekabet anlayışı kişiyi hırslarına esir etmekte, ticarete riskin tek taraflı olması ise akdin taraflarından birine tüm sorumluluğu transfer ederek karşı tarafın refahı için çalışır hale gelmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle İslam borçlar hukukunda “كل قرض جر نفعاً فهو ربا” / Menfaat sağlayan her borç ribâdır” külli prensibiyle ivazlı akitlerdeki tek taraflı menfaat sağlayan şartlar merdûd kabul edilmiştir.³⁵

İslam borçlar hukukunda *ribâ* ve *safkateyn* içeren akitlerle *süftece* akdi başlıkta zikredilen prensip çerçevesinde makbul karşılanmamaktadır. *Ribâ*, ölçü ya da tartıyla satılan aynı cinsten malların veya altın-gümüş dahil olmak kaydıyla nukûdun (para) kendi türleri arasındaki (altın ile altın, gümüş ile gümüş vb.) değişiminde (mübâdele) oluşan fazlalığı ifade etmektedir ki burada akdin taraflarından birisinin karşılıksız olarak haksız kazanç sağlaması söz konusudur.³⁶ Ribâ, gerek Kur'an'da yer alan pek çok ayette³⁷ gerekse Hz. Peygamber'in başta emvâl-i sitte rivayeti³⁸ olmak üzere birçok hadisinde

Nâşirûn, 2015), “Buyû”, 58.

³⁴ Ali Bardakoğlu, “Câiha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/26.

³⁵ İlgili kaidenin kaynağı hakkında detaylı bir değerlendirme için bk. Ozat Shamshiyev - Mahmut Samar, “‘Menfaat Celbeden Her Karz Ribâdır’ Kaidesinin Kaynağı, Uygulama Esasları ve Günümüz Finansal İşlemlerinde Tatbiki Üzerine Bir İnceleme”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (Aralık 2023), 525-528; Mahmut Samar, *Akitlerde Şart Hürriyeti* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 106.

³⁶ Orhan Çeker, *el-Muhtâr'ın Anahtarı* (Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 2024), 2/69.

³⁷ *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, el-Bakara 2/ 275-276, 278-279; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/161.

³⁸ Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, “Buyû”, 74-81, 89. Aslı itibarıyla pek çok farklı rivayetten oluşan emvâl-i sitte hadisi Çeker'in eserinde şu şekilde özetlenmektedir: “Altın ile altın, gümüş ile gümüş tartısı tartısına, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma tuz ile tuz ölçüğü ölçüğüne eşit ve peşin olarak değiştirilecektir. Altın ile gümüş,

yasaklanmıştır. Bundan dolayı ribâ, -ilgili hadiste yer alan maddelerden hareketle ribânın illeti konusunda mezhepler arasında farklılık olsa da- İslam hukukçuları tarafından tartışmasız bir şekilde haram kabul edilmiştir.³⁹

Yine klasik İslam hukuku eserlerinde karşılıksız kazanca yol açabileceği endişesiyle eleştirilen bir diğer akit türü de *süftece/seftece*dir. Süftece, İslam hukuku literatüründe bir malın veya paranın bir yerde borç verilip borcun verildiği esnada borçlunun keşide ettiği bir belgeyle alacaklının başka bir yerde borçlunun kendisi, vekili veya acentesinden borcu tahsil etmesi anlamına gelmektedir⁴⁰ ki bu işlemde aslolan *borcun tahsilinin verilen yerin dışındaki bir bölgede yapılacağına şart koşulmasıdır*. Ayrıca bu kavram borç ilişkisi nedeniyle oluşturulan kıymetli evrakın ismi için de kullanılmaktadır.⁴¹ Nitekim *Mecelle*'nin tanımında, kavramın bu yönünün öne çıktığı görülmektedir.⁴² İslam hukukunda süftece, genellikle nakliye sırasında oluşabilecek saldırı, gasp vb. risklere karşı malın korunması nedeniyle borç verene karşılıksız menfaat sağlayacağı için makbul görülmemiştir. Nitekim ilgili akdi yapan kişi bu işlemle malın hem yol emniyetine ilişkin risklerden hem de nakliye masraflarından kurtulmakta, bir anlamda yalnızca borç vermek suretiyle söz konusu sorumlulukları *borçluya* yüklemektedir. Bu durum ise yukarıda zikredilen külli ilkeye ters düşmektedir.

İslam hukuk ekollerinin konuya ilişkin yaklaşımı ise şu şekildedir: Hanefî mezhebinde borcun verildiği sırada tahsilinin başka bir yerde yapılacağına ilişkin bir şart koşulmadığı sürece bir beis görülmemekte; söz konusu şartın varlığı halinde ise akit tahrîmen mekruh sayılmaktadır.⁴³ Mâlîkî mezhebinde aslolan karz akdinin bir menfaat gözetilmeksizin yapılması olup zaruret

buğday ile arpa, tuz ile hurma, hurma ile arpa değiştirildiğinde yine peşin olacak, ancak biri diğerinden miktar bakımından fazla olabilecektir. Bu maddelerin külçesi ile sikkesi, eskisi ile yenisi arasında fark yoktur. İşçilik ve kalite de muteber değildir." Detaylı bilgi için bk. Çeker, *el-Muhtâr'ın Anahtarı*, 2/73.

³⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 4/670 Zira ilgili hadisten hareketle Hanefîler ve Hanbelîler zikredilen maddelerin tümevarım yoluyla okunması halinde ölçü veya tartıda birleşmelerinden dolayı cins ve ölçü birliğini; Mâlîkîler ve Şâfiîler ise semeniyet (para) ve tu'miyet (gıda maddesi) türünden olmayı ribânın gerçekleşebilmesi için illet kabul etmişlerdir. Tüm bunların ötesinde ilgili akdin yasaklanmasının gerekçesi akdin taraflarından birinin lehine gerçekleşen karşılıksız fazlalıktır.

⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968), 6/287.

⁴¹ Cengiz Kallek, "Süftece", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/19.

⁴² Ali Haydar Arsebük, *Dürrerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 4/2733.

⁴³ Serahşî, *el-Mebsû't*, 14/37.

sebebiyle, diğer bir ifadeyle malın korunması düşüncesiyle maslahata dayanarak süfteceye cevaz verilmektedir.⁴⁴ Şâfiî mezhebinde de şartlı akdin haram olduğu, bu çerçevedeki akdin de batıl olacağı belirtilmektedir.⁴⁵ Hanbelîlerden gelen iki görüşten ilkinde göre süftecede nakliye masrafı bulunmuyorsa caiz kabul edilmektedir. İkinci görüşe göre ise ilgili akitte hem borç alanın hem de borç verenin menfaati söz konusu olması hasebiyle mutlak bir cevazdan söz edilmektedir.⁴⁶

İslam hukukunda içerisinde tek taraflı menfaat söz konusu olmasından dolayı ahlâkî açıdan problemli bulunan bir başka akit türü de *safkateyn*dir. Klasik literatürde “akit” anlamına gelen “safka” kelimesinin tesniye formuna aktarılmasıyla üretilen bu kavram, morfolojik kalıbından da anlaşılacağı üzere iki farklı akdin bir akit içerisinde aynı anda yapılması anlamına gelmektedir. Safkateynin yasak olma gerekçesi Hz. Peygamber’den (s.a.s.) çeşitli şekil ve lafızlarla gelen *bir akit içerisinde iki akdin yasak olmasına* ilişkin rivayetlerdir.⁴⁷

İlgili naslar üzerine düşünüldüğü zaman safkateyn yasağının aslında süftece gibi tek taraflı menfaatin reddine dayandığı anlaşılmaktadır. Zira klasik kaynaklarda yer alan örneklerde bu durum dikkat çekmektedir.⁴⁸ Bu anlamda toplumun örfünde olmadığı halde *eve teslim şartıyla* yapılan bir beyaz eşya alışverişinde müşterinin akdin kuruluşunu bu şartla gerçekleştireceğini ifade etmesi, iki akdi birleştirmek anlamına gelmekte, bir anlamda müşteri satıcıdan ikinci akdi de yapmasını talep ederek kendisini ikinci bir külfetten (nakliye) kurtarmayı amaçlamaktadır. Bu ise sözleşmenin taraflarından birisine sağlanan haksız menfaat/ilave fayda olacağından İslam borçlar hukukunda makul karşılanmamıştır.⁴⁹ Yine safkateynli işlemlerde birçok akdin iç içe geçmesinden

⁴⁴ Muhammed b. Abdullah Haraşî, *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtaşarı Halîl* (Bulak: y.y., 1317), 5/231-232.

⁴⁵ Abdülmelik eş-Şirâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/83-84.

⁴⁶ Kallek, “Süftece”, 38/19-20.

⁴⁷ Hz. Peygamberden safkateyn yasağına ilişkin nakledilen hadislerin arasında “Alışveriş-Selem”, “Alışveriş-Karz” akitlerinin birleştirilmesini yasaklayan rivayetlerin yanı sıra “Bir akit içinde iki akdi yapmayın” tarzında umumi yasaklama içerikli hadisler de vardır. Detaylı bilgi için bk. Ali Muhyiddin Karadâğî, *Ehâdisü'n-nehy an safkateyn fî safka vâhîde senedühâ ve metnühâ ve fıkhuhâ* (Dirâse Tahliliyye) (b.y.: y.y., ts.), 296-306.

⁴⁸ Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî, *el-Aşl* (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2012), 3/442.

⁴⁹ Mahmut Samar, *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 42-61. Klasik İslam hukuku eserlerinde safkateynin kapsamı hakkında mezheplerin bakış açısına göre fasit, mekruh ve haram gibi farklı fıkhi hükümler göze çarpmaktadır. Ne var ki ilgili kaynaklarda safkateynin cevazına ilişkin bir ifade yer almamaktadır. Bu nedenle kanaatimizce tüm bu mezhepsel

dolayı hak ve neticeler girift hale gelmekte, bu durumda da birbirinden ayırlamayacak şekle gelen hak ve sonuçlar tek bir akde aitmiş hissi vermektedir.⁵⁰ Bu ise akit sonrasında gerçekleşmesi muhtemel ikâle vb. durumlarda birtakım problemler ortaya çıkarabilmektedir.

Sonuç itibarıyla İslam hukukundaki ribâ, süftece ve safkateyn türü yasaklanmış veya mekruh görülmüş bu akitlerin ilgili hükmü almalarının bir nedeni, akdin taraflarından birisine sağlanan karşılıksız fazlalık, diğer bir ifadeyle tek taraflı menfaat barındırmasıdır. Günümüzde Türk Medeni Kanunu⁵¹ başta olmak üzere birçok hukuk sisteminde de bulunan sözleşmelerin *adalet/iyi niyet* ekseninde düzenlenmesi düşüncesi⁵² İslam borçlar hukukunda da önemli bir parametredir. Nitekim adalet dengesinin gözetilmemesi halinde oluşacak olan asimetrik güç farkı psiko-sosyal problemlere sebebiyet verir.

3. Piyasaların Sûn'î Yükselişine (Manipülasyon) İzin Verilmemesi

İslam borçlar hukukunda ahlâkî açıdan sorunlu bulunduğu gerekçesiyle *fasit* kabul edilen akitlerin bir başka tasnifinde klasik kaynaklarda telakki'l-celeb/telakki'r-rukban ve sevm alâ sevmi ehîhi, neceş şeklinde yer alan akitler bulunmaktadır. Piyasanın suni yükselişine sebep olabilen bu akitler, İslam borçlar hukukunda toplum menfaatinin birey menfaatine tercih edilmesine matuf olarak mekruh sayılmıştır.⁵³

Başlıktaki ilkeyle ilgili olarak zikredilebilecek örneklerden ilki telakki'l-celeb'tir. Telakki'l-celeb, İslam hukuku literatüründe pazara mal getiren satıcının (celeb) henüz piyasanın durumunu görmeden veya malını tezgâha çıkarmadan önce elindeki malın satın alınması şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁴ Mezkûr akit, İslam borçlar hukukunda sıradan bir aracılık işlemi gibi değerlendirilmemekte; piyasanın suni yükselmesine sebep olacak bir işlem olarak görülüp toplum menfaati gereği bir başka ifadeyle ahlâka mugayir bulunduğu için zemmedilmektedir.⁵⁵ Nitekim söz konusu uygulama bizzat

hükümleri karşılaması adına "Makbul karşılanmamıştır" ifadesini seçmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

⁵⁰ Samar, *Akitlerin Birleştirilmesi*, 91.

⁵¹ Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 4721 (22 Kasım 2001), md. 2.

⁵² Pelin Çavdar, "Türk Hukukunda Dürüstlük ve İyiniyet İlkelerinin Karşılığı Olarak İngiliz Hukukunda 'Good Faith' İlkesi", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (ts.), 172-177.

⁵³ Burhânüddîn el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Karaçi: Büşra, 2014), 5/140-141.

⁵⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 562.

⁵⁵ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010), 2/31.

Rasulullah'ın (s.a.s.) kendi döneminde zuhur eden bir hadise olduğu için bizzat kendisi tarafından yasaklanmıştır.⁵⁶ Zira yukarıda da ifade edildiği üzere ilgili işlemde pazara satmak için mal getiren satıcı henüz malının reel piyasa değerini bilmemektedir ki bu durum onun zararına satış yapmasını kuvvetle muhtemel kılmaktadır. Yine bu işlemle daha fazla kazanma hırsına bürünmüş art niyetli kişilerin malı stoklayıp ihtikâr/karaborsacılık yapmasının önü açılabilir.⁵⁷ İktisadi zaviyeden değerlendirildiğinde bu yasak, pazara intikal eden malların doğal arz-talep mekanizması dışında piyasa dışı müdahalelerle fiyatlandırılmasının önüne geçme gayretidir. Zira bu tür müdahaleler, malı getiren satıcının piyasa fiyatları hakkındaki cehaletinden istifade edilerek düşük bedelle mal tedarikine ve akabinde söz konusu malın piyasada muhtekirlerce (tekelci/spekülatör) daha yüksek fiyatlarla satılmasına vesile olmaktadır.⁵⁸ Bunun neticesinde hem satıcı mağduriyeti söz konusu olmakta hem de malın nihai tüketiciye intikalinde suni fiyat artışları zuhur etmektedir. Hukuki perspektiften incelendiğinde ise bu yasak, İslam hukukunun temel maksatlarından olan “adalet” prensibinin tecellisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim İslam hukuku, akitlerin tarafları arasındaki rıza unsurunun tam manasıyla tahakkukuna ehemmiyet atfetmekte, taraflardan birinin “bilgi asimetrisi” sebebiyle gabn (aldatma) veya tağrîr (kandırma) gibi durumlara maruz kalmasını önlemeye matuf tedbirler ihdas etmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla telakki'l-celeb yasağı, hem piyasanın sağlıklı işleyişini temin eden iktisadi bir düzenleme hem de akitlerde tarafların tam rızasının sağlanmasına yönelik ahlâkî bir güvence olarak telakki edilebilir.⁶⁰

İslam borçlar hukukunda piyasadaki fiyatların suni artışına sebebiyet vereceği için uygun bulunmayan diğer bir örnek de kaynaklarda *sevm alâ sevmi ehîhi* şeklinde isimlendirilen “başkasının pazarlığı esnasında aynı mal için teklif verme” eylemidir. Bu eylem, Hz. Peygamber'in “Hiçbiriniz kardeşinin pazarlığı üstüne pazarlık da yapmasın, nişanlısına da talip olmasın!”⁶¹ hadisiyle

⁵⁶ Müslim İbn Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Yasir Hasan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), “Buyû”, 1521.

⁵⁷ Yusuf Balta, “Telakki'l-Celeb/Rukbân (Dışardan Pazara Getirilen Malları Karşılama) Hadisinden Çıkarılan Fikhî Hükümler”, *Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2023), 56.

⁵⁸ Muhammet Yurtseven, “İslam İktisat Düşüncesinde Piyasa Olgusu - Prekapitalist Pazarlardan Küresel Kapitalist Piyasaya”, *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar: Ekonomi ve Politika*, ed. Fatih Tuna - Mehmet Fatih Bugan (Gaziantep: Özgür Yayınları, 2022), 149-178.

⁵⁹ Muhammet Yurtseven, *İslami Finans Yönetiminde Şer'i Etkinlik Finansal Mimari İçerisinde İslam Hukukunun Yeri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2023), 48-51.

⁶⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, 5/140-141.

⁶¹ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, “Nikâh”, 5. Hadiste zikredilen yasak, satışın açık artırma

yasaklanmıştır. Zikredilen işlem gerek ticari faaliyette gerekse dünürlük girişiminde bulunan kişinin ilgili talebi sırasında hoş görülmemiştir. Çünkü bu eylem talip olan kişinin gönlünü kırarak bir faaliyet olarak telakki edildiğinden İslam hukuk düşüncesinde kerih⁶² kabul edilmiştir.⁶³ Özellikle ticari faaliyetler için düşünüldüğünde bir anlamda piyasanın talep dengesini bozma eylemi olarak nitelenebilecek bu işlem de yine suni yükseliş endişesine paralel olarak yasaklanmıştır.

Yine aynı gerekçeye matuf olan bir diğer yasaklama da narh (kamu otoritesinin fiyat tahdidi koyması) için geçerlidir. Nitekim normal seyrinde giden piyasada üst fiyat sınırlamasına gitmek hem mal sahibinin satış sürecinde gerçek rızasının oluşmasına engel olmakta hem de üretici veya satıcının kendi malının fiyatını belirleyememesinden dolayı farklı pazarları tercih etmesine zemin hazırlayabilmektedir. Dolayısıyla da bu durum halkın ihtiyaç duyduğu malzemelerin pahalalanmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenlerle İslam hukukunda seyrinde ilerleyen piyasa şartlarında narh konması Hanefilere göre tahrîmen mekruh; İmam Mâlik'in bir görüşü ve İmam Şâfi'ye göre ise her halükârda haramdır.⁶⁴

Sonuç

İslam zamanının değişmesine ayak uydurabilen bir dindir. Dinin bu esnek ve sağlam yapısı çeşitli noktalarda kendisini göstermektedir. Bu anlamda onun tebarüz eden noktalarından birisi de hukuki yapısının *taabbüd* (ibadet nitelikli, sorgulama kabul edilmeyen) ve *ta'lîl* (sorgulamaya ve ilkesel alt yapısı anlaşılmaya müsait) olarak ikiye ayrılmasıdır. Taabbüddî kısmı, gerekçelendirilmelerden uzak olan noktadır ki ibadetlerin zaman ve sayısal boyutları, abdesti bozan şeyler vb. gibi İslam hukukunun oldukça az bir bölümüne tekabül etmektedir. Ta'lîlî kısım ise prensip temelli, içtihadı müsait alan olarak karşımıza çıkmaktadır ve İslam hukukunun oldukça önemli bir dilimi bu şekilde oluşmuş normlardan müteşekkildir. Zikredilen ta'lîlî (icthadi) kısmın en önemli parametresi aklın ve dolayısıyla yorumun ön planda

yoluyla yapıldığı akitleri kapsamamakta, pazarlık usulüyle gerçekleşen bire bir satışı içermektedir.

⁶² Her ne kadar İslam hukukunda ilgili akit mekruh görülmüş olsa da gerçekleştirildiği takdirde sahih kabul edilir ve yürürlük kazanır. Nitekim akde teşebbüs etmek diyaneten kusurlu görülüp teşebbüs etmeyi düşünecek kimselerin el çekmesine gayret edilse de tarafların iradeleriyle bir akit gerçekleşmiş olacağından alışveriş veya nikâh akdinin görmezden gelinip batıl sayılması söz konusu değildir. Detaylı bilgi için bk. Çeker, *el-Muhtâr'ın Anahtarı*, 2/63-64.

⁶³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 5/140.

⁶⁴ Cengiz Kallek, "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/388.

olmasıdır. Yine bu kısımdaki hükümlerin tespitinde bir diğer önemli saik/parametre de şüphesiz *ahlâktır*.

Tümel bir okumayla İslam'ın *din-hukuk-ahlâk* üçgenine oturan bir din olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim naslarda yer alan ibadetlerle ilgili hususlar dinin; evlilik, boşanma, alışveriş, ceza, miras gibi konular hukukun; adaleti, iyiliği, hakkaniyeti öğütleyen ibareler ise ahlâkın temelini teşkil etmektedir. Ne var ki bu taksim ilgili kavramların birbirinden bağımsızlığı anlamına da gelmez. Zira İslam, din-ahlâk-hukuk bütünlüğü olan; bir anlamda her üç kavram arasında ontolojik bir hiyerarşi barındırmayan bir dindir.

İslam borçlar hukukunun ahlâki temele dayalı bazı ilkelerini ve söz konusu ilkeler çerçevesinde beliren normatif örneklerini ele aldığımız makalemizde üç temel ahlâki ilke tespit edilmiş ve bu çerçevede ilgili ilkeler normatif örnekler eşliğinde sunulmuştur. Bu noktada “alıcının bariz zararına izin verilmemesi” ilkesinden beklenmeyen hâl düzenlemesi; “akitlerde tek taraflı menfaatin reddedilmesi” ilkesinden faiz, süftece ve safkateyn yasakları; “piyasaların suni yükselişine müsaade edilmemesi” ilkesinden ise neceş, telakki'l-celeb, beyu'l-hâdir li'l-bâdi'i ve sevm alâ sevmi ehîhi yasakları ortaya çıkmaktadır.

İslam hukukunda normların belirlenme süreçlerinde ahlâk, yadsınamaz bir unsurdur. Nitekim fıkıhın ahlâktan soyutlanması halinde orucunu viski vb. haram (menhiyyün anı) bir maddeyle açanlarla ya da pandemi döneminde yüksek kâr kaygısıyla bireysel menfaatine odaklanıp zincir marketlerden topladığı tıbbi eldivenleri eczanesinde çiftlerli şeklinde daha yüksek fiyatlara satanlarla karşılaşmak işten bile sayılmayacaktır. İşte bu nedenle klasik fıkıh eserlerinin pek çok bölümünde olduğu gibi İslam borçlar hukukuna ilişkin kısımlarında da ahlâkî saik önemli bir motivasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim haksız kazancın elde edildiği faizde, tekelleşme sonucunda piyasanın suni şekilde yükseltilmesine olanak sunan telakki'l-celeb ve beyu'l-hâdir li'l-bâdi'i örneklerinde, gereksiz rekabete sebep olmasından ötürü sevm alâ sevmi ehîhi (pazarlık yapan kişinin pazarlığı esnasında pazarlık yapmak) ve neceş türünden örneklerde ve akdın taraflarından birinin sonradan gelişen şartlar sebebiyle bariz zararının ortaya çıktığı (beklenmeyen hal) durumlarda ahlâki saik öne çıkmakta ve normatif prensipler etken durumlar çerçevesinde şekillenmektedir.

Kaynakça | References

- Abdurrahman, Taha. *Bilgi Ahlaktan Ayrıldığında*. çev. Abdi Keskinsoy. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Abdurrahman, Taha. *Dînü'l-hayâ mine'l-fikhi'l-i'timârî ile'l-fikhi'l-i'timânî*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'l-Fikr ve'l-İbdâ, 2017.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Murşid. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421.
- Arsebük, Ali Haydar. *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Bâbertî, Ekmelüddin. *Şerh-u vasiyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Amman: Dâru'l-Fetih, 2. Basım, 2015.
- Balta, Yusuf. "Telakkî'l-Celeb/Rukbân (Dışardan Pazara Getirilen Malları Karşılama) Hadisinden Çıkarılan Fikhî Hükümler". *Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2023), 52-81. <https://doi.org/10.53683/gifad.1184930>
- Bardakoğlu, Ali. "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması". *Eskiye* 35 (2017), 51-94.
- Bardakoğlu, Ali. "Câiha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta 'Beklenmeyen Hal' Nazariyesi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (1985), 63-98.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 26. Basım, 2009.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. İzzeddin Dullî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- Çavdar, Pelin. "Türk Hukukunda Dürüstlük ve İyiniyet İlkelerinin Karşılığı Olarak İngiliz Hukukunda 'Good Faith' İlkesi". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (ts.), 163-186. <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2022.09.1.04>
- Çeker, Orhan. *el-Muhtâr'ın Anahtarı*. 3 Cilt. Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 2024.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Günay, Gökhan. "Finansal Kiralama Sözleşmesinin Hukuki Niteliğine Dair Tartışmalar". *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (28 Eylül 2023), 633-663. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1219266>
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtaşarı Halîl*. 8 Cilt. Bulak: y.y., 2. Basım, 1317.
- Hurgronje, Christiaan Snouck. *De la Nature du "Droit" Musulman*. çev. Georges-Henri Bousquet. Leiden: Brill Yayınları, 1957.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 12 Cilt. Bayrut: Dâru'l-Marife, 4. Basım, 2015.
- İbn Adî, Yahyâ. *Tehzîbü'l-ahlâk*. ed. İlhan Kutluer. çev. Harun Kuşlu. İstanbul:

- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- İbn Haccâc, Müslim. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Yasir Hasan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- İbn Rüşd (el-Hafid), Ebû'l-Velîd. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-mukteşid*. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- Kalın, İbrahim. *Açık Ufuk - İyi, Doğru ve Güzel Düşünmek Üzerine* -. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Kallek, Cengiz. "Narh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/387-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz. "Süftece". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin. *Ehâdîsü'n-nehy an safkateyn fi safsa vâhide senedühâ ve metnüihâ ve fıkhuhâ (Dirâse Tahlîliyye)*. b.y.: y.y., ts. <https://qspace.qu.edu.qa/bitstream/handle/10576/8730/099508-0008-fulltext.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 27. Basım, 2007.
- Köse, Saffet. *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012.
- Merğînânî, Burhânüddîn. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 8 Cilt. Karaçi: Büşra, 2014.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010.
- Samar, Mahmut. *Akitlerde Şart Hürriyeti*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Samar, Mahmut. *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Serahsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1421/2000.
- Shamshiyev, Ozat - Samar, Mahmut. "'Menfaat Celbeden Her Karz Ribâdîr' Kaidesinin Kaynağı, Uygulama Esasları ve Günümüz Finansal İşlemlerinde Tatbiki Üzerine Bir İnceleme". *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (Aralık 2023), 519-539. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1263781>
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. thk. Yasir Hasan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- Şener, Abdülkadir vd. *Yüce Kur'an ve Tefsirli Meali*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2020.
- Şeybânî, Muḥammed b. el-Ḥasen. *el-Aşl*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2012.
- Şimşek, Murat. *İmam Ebû Hânîfe ve Hanefîlik*. İstanbul: Hacıveyiszade Yayınları, 2019.
- Şîrâzî, Abdülmelik. *el-Mühezzebe fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi î*. 3 Cilt. y.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- TMK, Türk Medeni Kanunu. Resmi Gazete 4721 (22 Kasım 2001).

- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Türkgülü, Mustafa. "Ahlâkın Kaynağı Tartışmaları ve Ortaya Çıkan Ahlâk Telakkileri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1998), 291-310.
- Yıldırım, Şahban. *İslam Hukukunun Aksiyolojik Boyutu*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021. <https://doi.org/10.37609/akya.264>
- Yıldız, Ahmet. "Ahlaki Rölativizm Eleştirisi". *Bilimname* 2018/35 (30 Nisan 2018), 51-72. <https://doi.org/10.28949/bilimname.365675>
- Yurtseven, Muhammet. "İslam İktisat Düşüncesinde Piyasa Olgusu - Prekapitalist Pazarlardan Küresel Kapitalist Piyasaya". *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar: Ekonomi ve Politika*. ed. Fatih Tuna - Mehmet Fatih Bagan. 149-178. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2022.
- Yurtseven, Muhammet. *İslami Finans Yönetiminde Şer'i Etkinlik Finansal Mimari İçerisinde İslam Hukukunun Yeri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2023.
- Yurtseven, Muhammet. "Katılım Finansın Ahlâki Temelleri: Kınalızâde ve İlmi Tedbîrî'l-Menzil Örneği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 660-684. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1288201>
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1985.